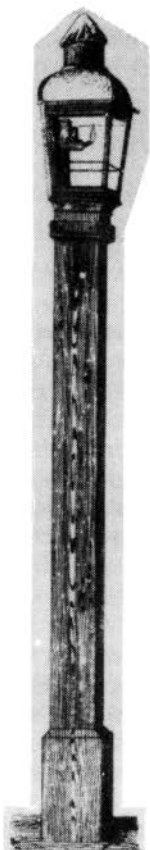

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

Openbare verlichting in Heerlen*

Houten paal met lantaarn en olie lamp, ontworpen door Johan van der Heyden in 1663.

Openbare verlichting dateert al van het einde der Oudheid, al zal het meer uitzondering dan regel zijn geweest. De oudste vermelding vinden wij bij Ammianus Marcellinus¹, die bevestigt dat Antiochië onder Constantius Gallus (351-354) ook 's nachts verlicht was. Vermoedelijk is deze verlichting voortgekomen uit de steeds vaker toegepaste feestverlichting waarmee straten, pleinen en gebouwen ook overdag tijdens bijvoorbeeld de feesten getooid waren. Deze feestverlichting kennen we reeds uit de tijd van de Republiek, maar pas in de Keizertijd namen de spelen een dergelijke vorm aan dat zij tot diep in de nacht voortduurden. In het algemeen kan men echter stellen dat er geen (vaste) openbare verlichting was. Moest men 's avonds in het donker nog de straat op, dan behielp men zich met olielampen of met fakkels².

Dat is zo het geval geweest tot de 16e-17e eeuw, toen de grote steden van Europa overgingen op straatverlichting. Parijs als eerste - in 1558 - waar lantaarns op palen en aan woningen bevestigd werden. In 1667 was de gehele stad op deze manier verlicht. Amsterdam maakte gebruik van een vinding van Johan van der Heyden die in 1663 een lantaarn ontwierp. Als brandstof werd raapolie gebruikt. De straatverlichting werd sterk verbeterd door de toepassing van petroleum.

Omstreeks 1880 zijn ook in ons land elektrische installaties aangelegd. Zij dienden voor het verlich-

**) De auteur heeft een dankbaar gebruik gemaakt van de dossiers, die door J.H.N. Bollen over dit onderwerp zijn samengesteld.*

ten van een magazijn of kantoorgebouw en waren vooral bedoeld als reclame en attractie. Gaandeweg ging men er toe over de elektriciteit over meerdere afnemers te verdelen, waarbij men in het begin het bouwblok nog niet te buiten ging, vandaar de benaming „blokstation“.

In de periode tot 1900 werd elektriciteit hoofdzakelijk gebruikt voor verlichtingsdoeleinden. Elektrische aandrijving in de fabrieken vond nog vrijwel nergens plaats. De proef, die R.W.H. Hofstede Crull te Borne (Ov.) in de negentiger jaren van de vorige eeuw ondernam met een elektrisch aangedreven brandspuit, mislukte jammerlijk doordat de slangen bezweken. Daarmee was de belangstelling voor die toepassing van elektriciteit verdwenen³.

Het is opmerkelijk dat de gemeentelijke overheden slechts schoorvoetend het particulier initiatief gevolgd hebben. Rotterdam ging in 1895 als eerste gemeente in ons land er toe over een gemeentelijk elektriciteitsbedrijf te stichten⁴. Pas in de eerste decade van de 20e eeuw komen op meerdere plaatsen deze bedrijven:

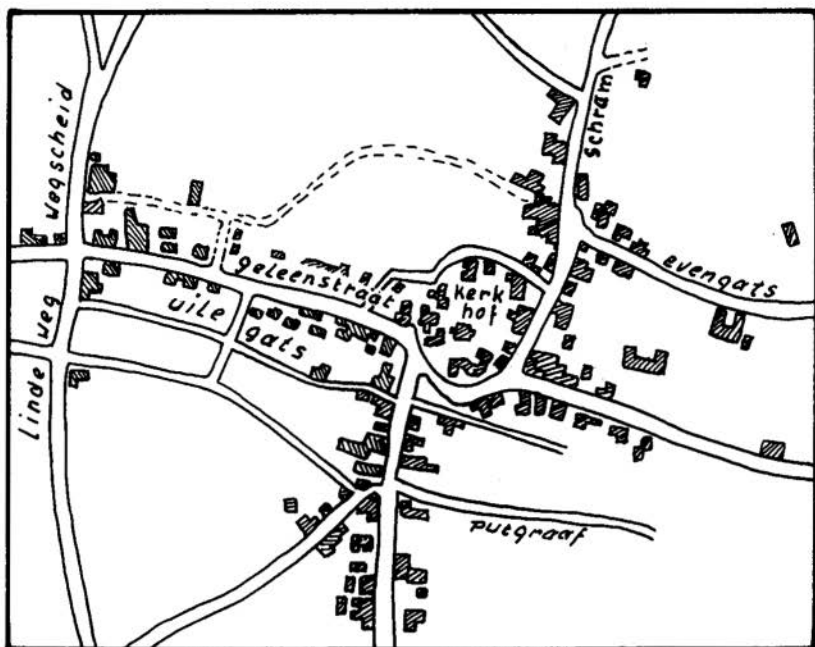
1901	Enschede
1902	Groningen, Haarlem, Heerlen
1903	Soest
1904	Amsterdam
1905	Utrecht
1906	Den Haag ⁵ .

Uit dit lijstje blijkt dat Heerlen er vrij vroeg bij was toen het om de invoering van elektriciteit ging. Anders lagen de zaken toen in de Heerlense gemeenteraad de eerste discussies gevoerd werden over de invoering van openbare verlichting.

In de raadsvergadering van 13 januari 1852 doet de voorzitter het voorstel om „in het dorp van Heerlen meerdere lantaarns op te richten“. De raad besluit een commissie in te stellen die een rapport over deze aangelegenheid zal uitbrengen. In de daarop volgende vergadering van 27 februari 1852 wordt hetzelfde voorstel door de voorzitter nader gepreciseerd. De bedoeling is de lantaarns alleen op te richten in de kom van de gemeente, waarbij de lasten gedragen zullen moeten worden door de ingezetenen. Een commissie zal nader adviseren over de bestrijding der kosten.

In de vergadering van 11 mei 1852 wordt na verwerping van enige andere voorstellen besloten dat de kosten via een hoofdelijke omslag gedragen zullen worden, waarbij per huisgezin een minimumbedrag van 25 cent wordt vastgesteld en een maximumbedrag van f. 3,-. Het aantal op te richten lantaarns wordt bepaald op 15.

De gemeentewet van 1851 gaf voorschriften voor het invoeren van een plaatselijke belasting. Zo bepaalde het toenmalige artikel 233 dat het besluit van de gemeenteraad tot invoering van een dergelijke maatregel binnen acht dagen aan Gedeputeerde Staten moest worden voorgedragen, die dan verslag moesten uitbrengen

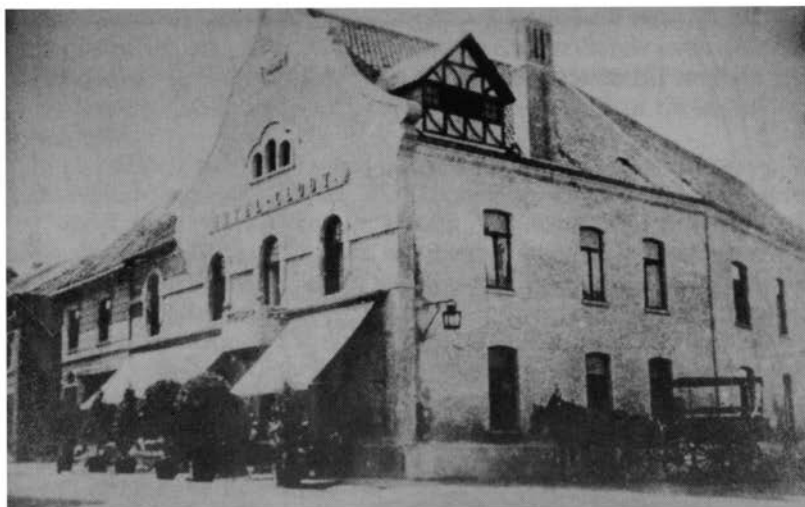

Kaart van de kom van Heerlen, 1852.

aan de minister. En zo gaat op 17 juli 1852 het verzoek ter goedkeuring van het besluit naar G.S.⁶. Belangrijker nog dan het eigenlijke verzoek zijn de bijlagen bij deze brief, want daaruit blijkt dat Heerlen op dat moment 4.704 inwoners had waarvan er 1.313 in de kom der gemeente woonden. Het bedrag dat met aanleg en onderhoud gemoeid was, werd geraamd op f. 150,-.

In de memorie van toelichting staat de verklaring voor de financieringswijze: de huisgezinnen die buiten de kom van de gemeente wonen hebben geen profijt van de oprichting der lantaarns en dus wordt de uitgave niet uit de gemeentekas gedaan. Deed men dat wel dan zouden immers ook de inwoners van de rest van Heerlen (bijna 3/4 van de totale bevolking) meebetalen.

In de verordening die met betrekking tot deze zaak opgesteld wordt, en die ook als bijlage bij de brief van 17 juli 1852 meegезonden wordt, lezen we dat de lantaarns alleen in de wintermaanden (november tot en met februari) zullen branden van 17.00 uur tot 23.00 uur. Ook de kom van de gemeente wordt zeer exact omschreven⁷. Het minimuminkomen waarop de aanslag wordt toegepast, wordt vastgesteld op f. 150,-. Mochten er meerdere lantaarns komen, dan wordt de hoofdelijke omslag met f. 10,- per lantaarn verhoogd. De eerste hoofdelijke omslag zal gelden voor het jaar 1852 waarbij nog aangetekend wordt dat voor dat geld

Petroleumverlichting door middel van een wandarm, aangebracht aan de zijgevel van hotel Cloot.

10 lantaarns aangeschaft en geplaatst zullen worden. De gemeente bezit er namelijk reeds 5.

Gedeputeerde Staten gaan echter niet akkoord met de hoofdelijke omslag⁸. Zij zijn van mening dat met het aanbrengen van straatverlichting het openbaar belang gediend is en dat daarom de uitgave uit de gemeentekas gedaan moet worden. In de vergadering van de gemeenteraad op 2 oktober 1852 wordt daarom besloten dat de gemeente voor de kosten zal opkomen en dat het aantal van 15 teruggebracht wordt tot 10.

Men krijgt uit de notulen de indruk dat de kwestie veel stof heeft doen opwaaien in de raad omdat de meningen zeer verdeeld waren. Zowel op 11 mei als op 2 oktober wordt het voorstel met de kleinst mogelijke meerderheid aangenomen; 5 stemmen voor en 4 stemmen tegen. Consequent was men wel: de tegenstemmers van 2 oktober zijn dezelfde als die op 11 mei. Spijtig genoeg geven de notulen uit die tijd nog geen verslag van de discussies zodat de motieven van de tegenstemmers voor ons verborgen zullen blijven.

Op 6 oktober 1852 richt het gemeentebestuur zich tot Gedeputeerde Staten met het verzoek machtiging te verlenen voor de uitgave van f. 100,-. Men zag die machtiging graag snel omdat de uitgaven voor de straatverlichting in het verleden geschiedde „uit de opbrengst der gelden van den afkoop van de dienst der nachtwacht in de kom dezer gemeente”. Deze afkoop is met de aanstelling van vier vaste nachtwakers per 1 januari 1852 vervallen, zodat de gemeente deze inkomsten moet missen en alleen nog

uitgaven heeft. Gedeputeerde Staten gaan op 15 oktober met deze beslissing van de gemeenteraad akkoord⁹.

Blijkens een mandaat van 1 december 1852 wordt aan Jan Hubert Zelissen, slotsmid te Heerlen, een bedrag van f. 41,- betaalbaar gesteld voor het maken en leveren van 5 nieuwe lantaarns en wiken¹⁰. Ook rekeningen van Lodewijk Preussen te Heerlen voor geleverde olie ten behoeve van lantaarns in de kom van Heerlen zijn vanaf 1 december 1852 nog te achterhalen¹¹.

De gemeenterekening over het jaar 1852 geeft voor het eerst een post voor verlichting te zien. De commissie uit de raad die de rekening moet nazien is van mening dat de post ten onrechte is opgevoerd omdat in de voorafgaande jaren deze kosten niet ten laste kwamen van de gemeente maar bestreden werden „door de prijs van de afkoop der nachtwacht door de ingezetenen van de kom van Heerlen¹²”. Er worden door de commissie overigens meer posten niet geaccepteerd tot een totaalbedrag van f. 343,85½. In de raadsvergadering van 4 april 1854 moet de raad beslissen over deze posten. Ten aanzien van de verlichting wordt door het raadslid Wintgens naar voren gebracht dat de post goedgekeurd kan worden omdat het geen onnodige uitgave was. Ook was er in de begroting 1850 een bedrag uitgetrokken voor het on-

Petroleumverlichting door middel van een lantaarnpaal in de Stationstraat (rechts op de foto).

derhoud der wachthuizen voor de nachtwacht, welk bedrag niet besteed was, ook al had men de machtiging van G.S. om bij de oprichting van een nieuwe dienst van nachtwakers dat bedrag te besteden voor die dienst en voor de straatverlichting. In de begro-

Elektrische verlichting op het kerkplein (links in de hoek tussen de huizen).

ting 1851 had dezelfde post opgenomen moeten zijn maar dat was abusievelijk niet gebeurd. Zo moest er wel een tekort ontstaan. Ook mocht men - nog steeds volgens het raadslid - in aanmerking nemen dat in de jaren 1850 en 1851 uit de vrijwillige bijdragen tot de straatverlichting gelden zijn gebruikt voor de aanschaf van lantaarns, die nu het eigendom zijn van de gemeente en een zekere waarde vertegenwoordigen. Alles bij elkaar reden voor hem, om de post alsnog goed te keuren.

Uit deze argumentatie blijkt, dat Heerlen dus in de jaren 1850 en 1851 reeds straatverlichting moet gekend hebben, die door de inwoners van de kom zelf werd betaald. Nu wordt ook duidelijk, hoe de gemeente in het bezit is gekomen van de 5 lantaarns waarover in de verordening van 1852 (zie boven) sprake was.

In dezelfde vergadering geeft de vroegere burgemeester Jaegers, die dan weer raadslid is, grif toe dat de uitgave niet had mogen plaatsvinden zonder dekking op de begroting. De raad besluit unaniem de uitgave alsnog goed te keuren en ze te verantwoorden op de rekening over het jaar 1853¹³.

In de loop der jaren is de verlichting steeds verder uitgebreid. In het jaarverslag van de gemeente over het jaar 1877 staat te lezen, dat de verlichting plaatsvond door middel van 20 petroleumampen die in de maanden oktober tot en met maart gedurende 15 dagen elke maand van 17.00 uur tot 22.00 uur brandden. Het verzorgen van deze lampen inclusief het aansteken werd door de gemeente uitbesteed aan particulieren die via een openbare aanbesteding hun totaalprijs moesten bekend maken.

Op 24 juni 1898 richtte een consortium zich tot de raad van

Heerlen met het verzoek concessie te verlenen tot exploitatie van gas „zowel voor verlichting, als tot warmte en krachtvoortbrenging¹⁴. Het gevolg van het verzoek was, dat men overging tot het plaatsen op proef van 5 gasolinelampen¹⁵. Voordien had één van de leden van de gemeenteraad reeds als zijn mening uitgesproken dat men spoedig over zou gaan op elektrisch licht¹⁶, toen de concessie-aanvraag voor het oprichten van een gasfabriek ter sprake kwam. In de bewuste vergadering nam men geen beslissing over de concessie-aanvraag, omdat de wijze van verlichting in een overgangsfase verkeerde.

Op 4 februari 1898 deelde de burgemeester in de raad mede, dat hij een reis wilde maken naar Borne (Ov.), dat elektrisch verlicht werd, en dat hij in een volgende vergadering verslag zou doen van zijn bevindingen, hetgeen op 15 maart 1898 inderdaad gebeurde. Resultaat van de bespreking in de raad was, dat B. en W. gemachtigd werden in overleg te treden met de Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen om te onderzoeken of de drijfkracht door hen geleverd kon worden.

De eerste concessie-aanvraag om Heerlen elektrisch te verlichten werd gedaan door Ir. J.B.U. de Jong uit Amsterdam die daarna zijn aanvraag wilde overdragen aan de Eerste Nederlandse Elek-

Booglamp met koolspitzen, 1904.

tricitets Maatschappij te Amsterdam¹⁷. De raad wilde bij voorkeur in onderhandeling treden met die maatschappij, die tevens een elektrische verbinding tussen Heerlen en Valkenburg tot stand zou brengen.

In de vergadering van 4 februari 1900 werd een commissie in-

gesteld die belast werd met het opmaken van de concept-voorwaarden die de gemeente zou willen stellen aan de firma die Heerlen van elektrisch licht zou voorzien. Nog altijd wordt aan een particuliere onderneming gedacht. De voorzitter van de raad brengt op 10 maart 1900 verslag uit van de bevindingen van de commissie. Het rapport over elektrisch licht was positief. Het wachten was op de onderhandelingen tussen gemeente en de Eerste Nederlandse Elektriciteits Maatschappij over de prijs.

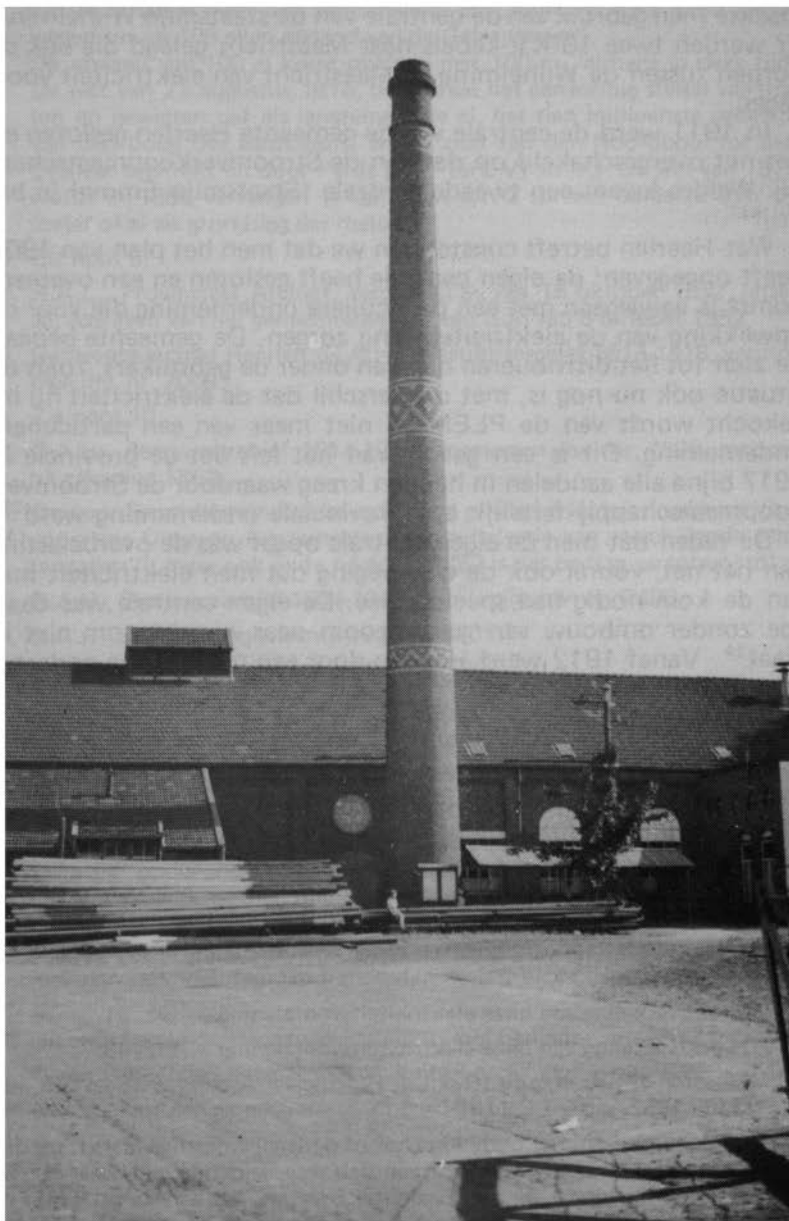
In de vergadering van 12 juli 1900 neemt de raad zonder enige discussie het besluit over te gaan op elektrische verlichting, daartoe aangespoord door de raadsvoorzitter. Hij noemde als voordelen: het grote gemak, het geringe brandgevaar en de mogelijkheid zonder hoge kosten de kerkdorpen te voorzien van openbare verlichting. Zeer belangrijk vond hij ook dat de realisering van een elektrische tram van Heerlen naar Valkenburg daardoor bijna verzekerd was.

Een maand later vinden in de raad de besprekingen plaats over de voorwaarden gesteld door de Eerste Nederlandse Elektriciteits Maatschappij¹⁸. Algemeen is men van oordeel dat de voorwaarden voordelig zijn en na enkele wijzigingen gaat men akkoord. Het (gewijzigde) concept zal aan de maatschappij worden toegezonden, waarna een definitief besluit genomen kan worden. Blijkbaar is aan de maatschappij een termijn van drie maanden gesteld, waarbinnen zij moet antwoorden. Dit antwoord komt niet en de raad besluit nog enige dagen te wachten en daarna te beslissen of men de onderhandelingen zal afbreken¹⁹.

Enige dagen na die vergadering bericht de Maatschappij dat de aanleg van verlichting nauw samenhangt met de exploitatie van de elektrische tram Heerlen-Valkenburg en dat zij op de voorgestelde voorwaarden wil ingaan, mits de termijn van uitvoering verlengd wordt tot oktober 1903. De voorzitter meent dat de straatverlichting niet langer kan blijven zoals ze is en de raad besluit proef te nemen met gasoline-lantaarns²⁰.

In de vergadering van 1 mei 1901 wordt definitief de keuze bepaald op elektriciteit en wat nog belangrijker is: men besluit een eigen elektrische centrale te bouwen en te exploiteren. Burgemeester en wethouders worden gemachtigd de voorbereidingen daartoe te treffen. Daarmee was een einde gekomen aan een primitieve wijze van verlichting en ging men zelf de exploitatie ter hand nemen. Op 2 mei 1902 was het zover en kon de elektrische verlichting voor het eerst door de inwoners bewonderd worden²¹.

Op initiatief van R.W.H. Hofstede Crull had op 31 september 1909 de oprichting plaats van de „Maatschappij tot verkoop van den Electrischen Stroom der Staatsmijnen in Limburg“. De oorspronkelijke opzet was om bij één der mijnen een centrale te bouwen en daar met minderwaardige brandstof stroom op te wekken. Toen ook de gemeente Maastricht interesse bleek te hebben,

Elektrische centrale aan de Gringel te Heerlen. De schoorsteen is in 1941 afgebroken.

was voldoende financiële zekerheid voor het plan verkregen en maakte men gebruik van de centrale van de staatsmijn Wilhelmina. Er werden twee 10 KV-kabels naar Maastricht gelegd die ook de dorpen tussen de Wilhelmina en Maastricht van elektriciteit voorzagen.

In 1911 werd de centrale van de gemeente Heerlen gesloten en het net overgeschakeld op dat van de Stroomverkoopmaatschappij. Weldra kwam een tweede centrale (Staatsmijn Emma) in bedrijf²².

Wat Heerlen betreft constateren we dat men het plan van 1902 heeft opgegeven, de eigen centrale heeft gesloten en een overeenkomst is aangegaan met een particuliere onderneming die voor de opwekking van de elektriciteit ging zorgen. De gemeente bepaalde zich tot het distribueren daarvan onder de gebruikers, zoals de situatie ook nu nog is, met dit verschil dat de elektriciteit nu ingekocht wordt van de PLEM en niet meer van een particuliere onderneming. Dit is een gevolg van het feit dat de provincie in 1917 bijna alle aandelen in handen kreeg waardoor de Stroomverkoopmaatschappij feitelijk een provinciale onderneming werd²³.

De reden dat men de eigen centrale opgaf was de overbelasting van het net; vooral ook de overweging dat men elektriciteit buiten de kom nodig had speelde mee. De eigen centrale was daartoe zonder ombouw van gelijkstroom naar wisselstroom niet in staat²⁴. Vanaf 1912 werd Heerlen door een particuliere onderneming van stroom voorzien.

J.T.J. Jamar

NOTEN:

1. Ammianus Marcellinus, XIV 1,2.
2. Pauly Wissowa, Real Encyclopaedie, kolom 1584: Lucerna.
3. De ontwikkeling van onze elektriciteitsvoorziening 1880-1938, Den Haag 1948, blz. 34.
4. De ontwikkeling van onze elektriciteitsvoorziening ..., blz. 31.
5. De ontwikkeling van onze elektriciteitsvoorziening ..., blz. 43.
6. Rijksarchief in Limburg (R.A.L.), Provinciaal Archief, verbaal G.S. van 23 juli 1852, letter CC.
7. „Al de huizen om het oude Kerkhof of de tegenwoordige Markt: op den Veemarkt aan den Schram tot aan den weg, leidende regts naar Mesenbroek en links naar de zes wegen; de Evengats tot aan de brug over de Caumerbeek; de geheele Dorpstraat; de Bongaard; de Gasthuisstraat tot aan de brug over de oude Caumerbeek; de Akerstraat tot aan het Kerkhof; de weg van den Nobel naar Benzenrade tot op eenen afstand van 100 ellen van den grooten weg; de Uilengats en het Morenstraatje, insgelijks tot op eenen afstand van 100 ellen van den grooten weg; de Ge-

leenstraat tot op eenen afstand van 100 ellen beneden de doorsnijding van deze straat door den Wegscheider- en Lindeweg; deze twee laatste wegen tot op 100 ellen afstand van de Geleenstraat".

De afstand van 100 el komt overeen met 100 m., althans in deze tijd. De wet van 21 augustus 1816, bepalende het eenvormig stelsel van maten en gewigten gaf als lengtemaat de el, het tien millioenste gedeelte van den boog des aardkloots, welke zich van den Noordpool tot den Evenaar uitstrekt en door Parijs gaat" (art. VI en IX). De wet van 1816 wordt in 1869 vervangen (7 april) en art. 3 spreekt duidelijk over de meter of el als grondslag der maten.

8. Zie noot 6.
9. R.A.L., Provinciaal Archief, verbaal G.S. van 15 oktober 1852, letter JJ, schrijven van het gemeentebestuur aan G.S. van 6 oktober 1852.
10. Gemeente-archief Heerlen (G.A.H.), Bestuursarchief 1814-1918, voorlopige inv. nr. 2069.
11. Zie noot 10.
12. G.A.H., Bestuursarchief 1814-1918, voorlopige inv. nr. 1822, rapport bij rekening 1853.
13. De verantwoording vindt daar inderdaad plaats onder het hoofdstuk Onvoorzien uitgaven (verzamelpost: „regularisatie van verschillende achterstallen"), maar ook in de rekening 1852 is het bedrag verantwoord!
14. G.A.H., Bestuursarchief 1814-1918, voorlopige inv. nr. 2453.
15. G.A.H., Jaarverslag gemeente 1900 en 1901.
16. G.A.H., Notulen gemeenteraad 29 mei 1897.
17. G.A.H., Notulen gemeenteraad 16 maart 1899.
18. G.A.H., Notulen gemeenteraad 31 augustus 1900.
19. G.A.H., Notulen gemeenteraad 30 november 1900.
20. G.A.H., Notulen gemeenteraad 14 december 1900.
21. In de Limburger Koerier van 3 mei 1902 staat onder het kopje „Heerlen Vooruit" onder andere te lezen: „'t Was gisterenavond om klokke negen dat een vroolijk gejuich ons naar buiten riep. Aan alle huizen zag men de deuren open gaan en de bewoners naar buiten treden. En velen begonnen in den laten avond nog een wandeling door de straten. Maar het leek dan ook wel dag. Op honderden meters afstand kon men elkander zien en herkennen".
22. De ontwikkeling van onze elektriciteitsvoorziening ..., blz. 70-71.
23. De ontwikkeling van onze elektriciteitsvoorziening ..., blz. 235.
24. G.A.H., Notulen gemeenteraad 21 april 1911.

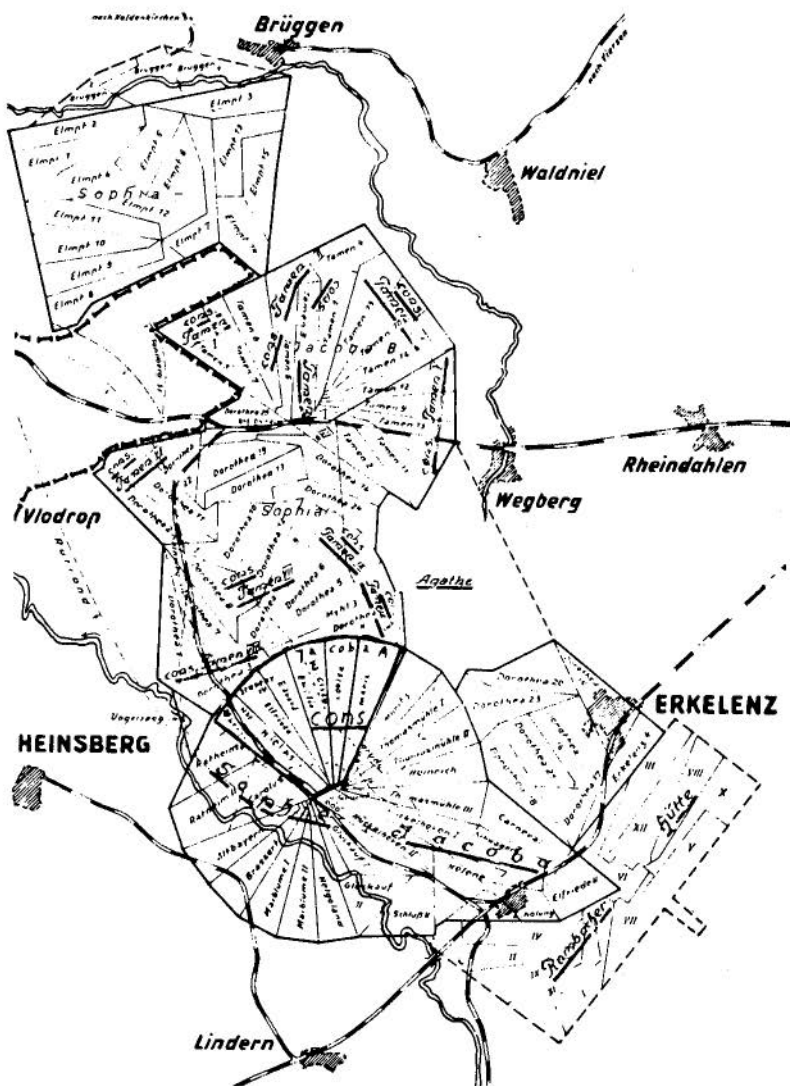
De betekenis van Friedrich Honigmann voor de ontdekking van de peelvelden

In de altijd goed verzorgde Heimatkalender des Kreises Heinsberg voor het jaar 1975 stelt Annelen Franefuss de figuur van Friedrich Honigmann aan de orde als industrie pionier in de Kreis Heinsberg. Zij doet dit aan de hand van gegevens over de aanleg en ontwikkeling van de mijn Sophia-Jacoba in Hückelhoven. Zoals bekend heeft Friedrich Honigmann dit aan de Nederlandse grens gelegen steenkolenveld ontsloten, nadat hij in 1908 zijn aandelen in de Oranje Nassau-mijnen te Heerlen had verkocht aan de firma De Wendel in Lotharingen. Door deze transactie beschikte hij over de nodige middelen om zijn tussen 1885 en 1890 rond Hückelhoven verworven steenkoolconcessie te ontsluiten.

Het was bij de gebrekkige geologische kennis die men in die tijd had, een waagstuk om in dit gebied verkenningsboringen aan te zetten. Het ging er om of in het gebied, gelegen ten noordoosten van de slenk van Roermond, begrensd door de Peelbreuk, het productieve steenkoolterrein op voor mijnbouwactiviteiten bereikbare diepte te vinden was. Tegen een aantal pessimistische meningen in zette Honigmann in 1885 een tweetal boringen aan bij Thomasmühle en Schaufenberg. Hij had meteen succes. Op een diepte van 180-200 meter werd het productief carboon aangetroffen. Meerdere boringen verschaften hem de nodige vinderechten. In 1917 werden deze concessies, uitgebreid met een aantal andere concessies, ingebracht in de Nederlandsche Maatschappij tot ontginning van Steenkolenvelden (Nemos) onder de naam Sophia Jacoba. Deze naam is ontleend aan de voornamen van mevrouw Sophia Fentener van Vlissingen en mevrouw Jacoba de Vooy, de echtgenotes van resp. de president-commissaris en de president-directeur van de Nemos.

Onder het ministerie Pierson (1897-1901) werd zowel de mijnpolitiek in het voormalig Nederlands-Indië als in ons land aan de orde gesteld. Nieuwere inzichten werden onder de loupe genomen. In ons land resulteerde dit in de mijnwet van 1901, door minister ir. C. Lely in het Staatsblad gebracht. Bij deze wet werd het overgrote gedeelte van het nog niet geconcedeerde ontginbare steenkoolterrein in Zuid-Limburg gereserveerd voor staatsexploitatie. Een der redenen was het voorkomen van te grote buitenlandse invloed in de mijnontginning in Zuid-Limburg.

In het verlengde van dit streven lag de wet van juli 1903 van minister De Marez Oyens, waarbij tijdelijk de mijnwet 1810 buiten werking werd gesteld voor delen van de provincies Limburg, Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel. Bij deze wet werd het opspo-

Overzicht van de ontginningsvelden van de Sophia-Jacoba. De velden waarvoor Honigmann concessie aanvraag, vindt men in de cirkel. Voor de zes velden, genaamd Niclas, Elfriede, Eduard, Emilie, Louise en Maria, werden concessies aangevraagd vóór 22 mei 1885. Voor de overige 20 tussen 1885 en 1899.

ringsrecht voor delfstoffen in dit gedeelte van ons land gedurende 6 jaren gereserveerd voor de staat. Ook hier was mede de opzet te voorkomen dat via het verwerven van vinderechten langs directe of indirecte weg buitenlandse invloeden een overwegende rol zouden gaan spelen bij het ontginnen van Nederlandse bodemschat-ten.

Nederlandse geologen met dr. ir. R.D.M. Verbeek en dr. Beyerinck aan het hoofd kwamen tot de veronderstelling, dat de mogelijkheid niet uitgesloten moest worden buiten Limburg steenkool op voor ontginning bereikbare diepte te vinden. Aan aardgas en olie werd nog niet gedacht, wel aan bruinkool en zout. De opzet van de wet nu was, dat de staat de vinderechten zou verwerven en daardoor het beschikkingsrecht geheel in handen zou krijgen.

Om uitvoering te geven aan deze wet, werd een orgaan in het leven geroepen: de Rijksopsporing van Delfstoffen. Tot ingenieur-directeur van deze tak van dienst werd benoemd dr. Beyerinck, als geoloog werkzaam bij het Mijnwezen in Indië. Aan de hand van een studie van de Duitse mijnmeter Wacholden projecteerde Beyerinck een viertal boringen, waarvan de eerste twee zeer ongunstig uitvielen. Zij bleken gesitueerd te zijn in de slenk van Roermond waar het carboon tot onbereikbare diepte is afgezonken. De veronderstellingen van Wacholden bleken geen deugdelijke werkhypothese te bevatten. Bij de regering en vooral in het parlement, dat de credieten moest voteren voor deze activiteit, ontstond een grote vertrouwenscrisis. Het gevolg hiervan was dat dr. Beyerinck terugtrad als directeur.

Als nieuwe directeur werd benoemd de nog jeugdige secretaris van de Mijnraad mr. dr. ing. W.A.J.M. van Waterschoot van der Gracht. Deze begon met medewerking van de hoofdingenieur der mijnen, C. Blankevoort, nieuwe gegevens en vooral boorgegevens bijeen te brengen. Zoals Van Waterschoot vermeldt, kreeg hij in korte tijd de beschikking over een vrijwel compleet boorarchief. Onder de belofte van geheimhouding werd hem toegestaan dit te gebruiken voor uitvoering van zijn opdracht.

Uit de mededelingen van Van Waterschoot, die spreekt over boringen bij Erkelenz-Wassenberg en Elmpt, blijkt dat het de boringen van Friedrich Honigmann zijn die hem de belangrijkste gegevens hebben verstrekt, waarop hij de nieuwe boorcampagne kon opstellen. Een tweede belangrijk gegeven was, dat men waarschijnlijk te doen had met een schollengebied, bepaald door een aantal vooral van zuidoost naar noordwest strijkende breuklijnen. In dit gebied was een gedeelte diep afgezonden: de slenk van Roermond. Ten noordoosten van deze slenk was een horst wederom zo hoog opgestuwd dat het carboon op bereikbare diepte kwam. Deze horst was door Honigmann met zijn boringen in de tachtiger jaren ontdekt en had tot concessieverlening geleid. Voor Van Waterschoot lag er nu het probleem na te gaan, hoe de voortzetting

van deze horst op Nederlands gebied verliep. Geologische ervaringen elders hadden aangetoond, dat oudere breuken als regel toch herkenbare sporen achterlaten ook in de jonge kwartaire bedekking. Aan de hand van een hoogtelijnenkaart van het Peelgebied uit 1896 meende Van Waterschoot de breuklijnen te kunnen traceren.

In de kritieke situatie waarin de Rijksopsporing in de regeringskringen was geraakt, nam Van Waterschoot, zoals hij schrijft in het Eindverslag, het enigszins brutale besluit vlak over de Limburgs-Brabantse grens in de gemeente Deurne bij Helenaveen een boring aan te zetten. Hij hoopte hier het steenkoolterrein aan te boren. Tevens moest deze boring bevestigen of zijn werkhypothese juist was, dat de hoger gelegen horst waarin Honigmann bij Erkelenz steenkool had aangetoond, zich voortzette. De boring leverde dit bewijs: op 914 meter diepte werd de steenkoolformatie aangetoond en een zestal steenkoollagen aangeboord. De pers bracht in grote opmaak het bericht, dat in Brabant steenkool gevonden was. Dank zij deze stunt kreeg de dienst wederom het nodige vertrouwen en nieuw crediet.

Aan het begin van dit alles stond het waagstuk van Friedrich Honigmann om in de tachtiger jaren op grond van zeer summieere gegevens opsporingen te ondernemen in de omgeving van Erkelenz. Naast zijn uitzonderlijke betekenis voor de ontsluiting van het Zuidlimburgse kolenbekken door de aanleg van de mijnen Oranje Nassau I en II heeft Friedrich Honigmann dus ook een niet onbelangrijke betekenis gehad voor de ontdekking van de steenkool in het Peelgebied. Alleen de schachten van de mijn Beatrix zijn even in dit veld doorgedrongen. Het antwoord op de vraag, of hier nog ooit steenkoolontginning zal plaats hebben, ligt in de schoot van de toekomst verborgen.

C.E.P.M. Raedts

BRONNEN:

1. Annelen Kranefuss, Industrie pionier in unserer Heimat, Friedrich Honigmann und die Entstehung von Sophia-Jacoba, in: Heimatkalender des Kreises Heinsberg, 1975, blz. 25-40.
2. Mr. dr. ing. W.A.J.M. van Waterschoot van der Gracht, Eindverslag over de onderzoekingen en uitkomsten van den dienst Rijksopsporing van Delfstoffen Nederland 1903-1916, Amsterdam 1918.
3. Jaarverslagen Staatstoezicht 1901-1913.

Nader nieuws over de Heerlenaar Martin Klingen

In het Land van Herle is indertijd¹ een korte notitie geplaatst over de Heerlenaar Martin Klingen, van 1672 tot 1693 abt van Brauweiler. De heer Lindelauf kon daaraan enige gegevens toevoegen over de familie van deze prelaat. Sindsdien zijn de acta van de generale kapittels van de Benedictijnencongregatie van Bursfeld uitgegeven. Zij bevestigen wat in de bovenvermelde bijdrage reeds gezegd was. Op één punt geven zij zelfs een aanvulling. In 1687 was de abt niet op het generaal kapittel verschenen. De reden wordt in de acta niet aangegeven. Wel blijkt dat het kapittel het motief voor de afwezigheid niet aanvaardde. Abt Martin zou zich zo spoedig mogelijk voor de praeses van de congregatie moeten verantwoorden².

Een bepaald ongunstig oordeel over deze abt vond ik onlangs in een oude uitgave van een brief van de pauselijke nuntius te Keulen, geschreven op 22 maart 1693, dat is op Pasen, daags nadat de abt in Keulen overleden was. Maar dat laatste blijkt de nuntius niet te weten. Deze nuntius, zich noemende aartsbisschop van Thebe, wendt zich tot enkele kardinalen van de curie. Zijn brief is één lange aanklacht tegen de bisschoppen van zijn nuntiatuurgebied. Zij verdrukken de kloosters, beknotten ze in hun rechten en persen ze herhaaldelijk geld af. Na een lange uiteenzetting over de abdij Cornelimünster bij Aken gaat hij over op Brauweiler.

Hij zegt dat het klooster vroeger zeer rijk was, maar nu tot uiterste armoede vervallen is en dat het convent verdeeld is. De aartsbisschop van Keulen weigert echter visitatoren van de congregatie van Bursfeld toe te laten. Daar hij echter weet dat de „huidige abt“ (dat is Klingen) absoluut ongeschikt is om aan het bestuur te blijven (esse omnino incapacem ad regimen continuandum) heeft de bisschop na lang verzet toegestaan dat men in Rome een coadjutor vroeg om de incapabele abt de helpende hand te bieden (qui incapaci Praelato auxiliaries manus porrigeret). Maar nu heeft de bisschop een versleten en ziekelijk man van 72 jaar tot coadjutor aangesteld. En daarvoor moet de abdij dan 2000 roomse schilden betalen, in Italiaanse valuta meer dan f4000. De nuntius vraagt zich af, wat voor nut zo iemand het klooster verschaffen kan³.

Ik heb niet kunnen achterhalen, wie die coadjutor geweest kan zijn. In elk geval is hij Klingen niet opgevolgd. Vijf dagen na Klingens dood, op 26 maart 1693, donderdag na Pasen, werd Alexander van Richterich gekozen, uit het hertogdom Gulik af-

komstig. Hij zal toen ongeveer 55 jaar oud zijn geweest, want toen hij op 5 februari 1708 stierf, was hij 69 jaar oud⁴.

Ik heb geen andere bronnen bij de hand, om de pessimistische visie van de nuntius te controleren of te verifiëren. Feit is, dat de kloosters het onder de aartsbisschoppen van Trier, Mainz en Keulen, en trouwens ook elders niet gemakkelijk hadden. Daarvan leggen de kapittelakten al voldoende getuigenis af. Over interne moeilijkheden is in die akten echter niets te vinden. Verder moeten wij er in berusten, dat wij er niet méér van weten.

† C. Damen

NOTEN:

1. Het Land van Herle, 1953, blz. 144-147.
2. „Reverendissimus D. Martinus abbas in Brauweiler ... cuius absentiae causa a venerabili Capitulo acceptata non est, ideoque speciatim apud Rev. D. Praesidem primo tempore se purgat et satisfaciet“, in: P. Volk, Die Generalkapitels-Rezesse der Bursfelder Kongregation, III, Siegburg 1959, blz. 130.
3. Brief van de nuntius aan de curie, 22 maart 1693, B. Pez, Bibliotheca Ascetica, VIII, Regensburg 1725, blz. 560-561.
4. P. Volk, a.w., blz. 161, en Gallia Christiana, III, blz. 765.

De herkomst van en de wapenschilden op de schouw van kasteel Mheer

In het interieur van kasteel Mheer bevindt zich een fraaie laat-gotische schouw, die om meer dan één reden de aandacht verdient. Niet alleen is het uiterlijk opvallend door de er op aangebrachte wapenschilden, maar ook is het interessant, dat de schouw van elders afkomstig is en wel uit een oude hoeve te Bocholtz. Zoals zal blijken hangt het één met het ander samen.

Nog nimmer is er een behoorlijke afbeelding van deze prachtige schouw, laat staan van de daarop uitgebeelde vier kwartierwapens gepubliceerd en ik acht het mij dan ook tot een eer, dat de huidige kasteel-eigenaar, baron D.E.L. de Loë, mij in de gelegenheid heeft willen stellen het een en ander te doen fotograferen, teneinde er mijn beschouwingen aan te kunnen wijden.

Het fries van de schoorsteenmantel vertoont (in heraldische zin van rechts naar links) vier wapens, waartussen centraal in een min of meer gemoderniseerde vierpas een roos geplaatst is. De beide buitenste wapenschilden, die kleiner uitgevoerd zijn dan die in het midden staan, hebben elk een aanziedende engel als schildhouder, terwijl tussen het 1-ste en 2-de alsmede tussen het 3-de en 4-de wapen eveneens een roos is geplaatst, maar een kleinere. De bovenrand van het fries bestaat uit een hier en daar doorbroken reeks van boogjes, die het voorkomen van korfbogen hebben, terwijl in het profiel van de onderrand een roosje met een vierblad elkaar afwisselen ter meerdere versiering.

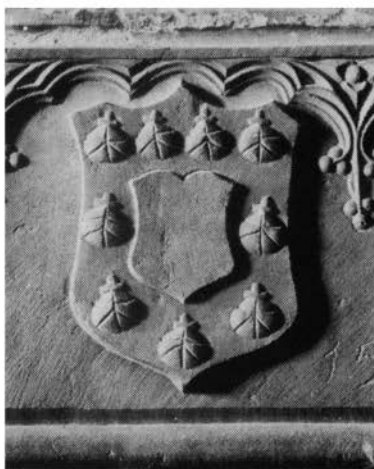
De voorgestelde wapens zijn:

1. drie (blauwe) kepers onder elkaar (op zilver): Kisselt of Ghistell;
2. negen (zilveren) schelpen, 4, 2 en 3 (op rood) en een hartschild (van zilver), beladen met een (rode) golvende dwarsbalk: Van Imstenraedt;
3. een (gouden) kruis (op rood), vergezeld in 1 van een (blauwe) jodenhoed, in dit geval zonder de gebruikelijke onder aangehechte gekruiste banden: Strijthagen genaamd Judenkopf;
4. drie (rode) bollen, schuinbalksgewijs (op zilver): Hulsberg genaamd Schaloen.

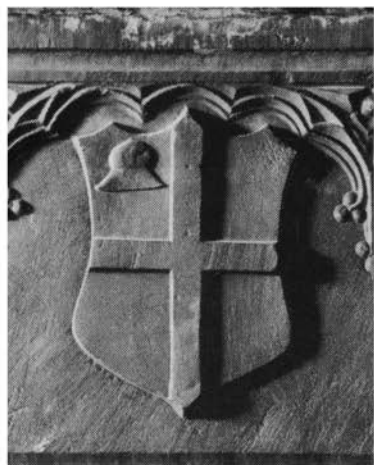
Ofschoon deze plaatsing van de kwartieren op de schouw niet de gebruikelijke is, aangezien een heraldische reeks verwacht had kunnen worden van 1, 2, 3, 4 in plaats van de nu aanwezige 3, 1, 2, 4, is het wel duidelijk wat de bedoeling van de vervaardiger en zijn opdrachtgever geweest is, omdat juist de twee wapenschilden van het echtpaar, wiens kwartierenrij is uitgebeeld, een groter formaat hebben dan de schilden van de moeders aan de beide zijden.

Wapen van de familie Kisselt of Ghistel (foto Paul Mellaart B.V.).

Wapen van de familie Van Imsteraedt (foto Paul Mellaart B.V.).

Wapen van de familie Strijthagen genaamd Judenkopf (foto Paul Mellaart B.V.).

Wapen van de familie Hulsberg genaamd Schaloen (foto Paul Mellaart B.V.).

Een oplossing van het hier voorgestelde leidt tot de uitkomst, dat hier de wapens staan van jonker Johan van Imstenraedt met zijn vrouw jonkvrouw Merrije van Strijthagen genaamd Judenkopf, die op 12 april 1514 huwelijksvoorwaarden lieten opmaken, of, duidelijker gezegd, er staan de wapens op van hun ouders respectievelijk jonker Johan van Imstenraedt-Mheer en jonkvrouw Guede van Ghistell, die op hun beurt huwelijksvoorwaarden hadden gemaakt op dinsdag voor Sint-Antoniusdag 1478 en verder van jonker Michaël van Strijthagen genaamd Judenkopf en diens echtgenote jonkvrouw Margaretha van Hulsberg genaamd Schaloen.

Belangwekkend zal het wellicht zijn te weten, dat in één der muren van het kasteel Mheer van het eerst aangehaalde echtpaar een zeer fraai uitgevoerd gedenksteentje is ingemetseld, waarop hun wapenschilden eveneens voorkomen. Dáárop geeft het blaazen der vrouw wel de banden onder de hoed te zien, hetgeen er op wijzen kan, dat de schouw een beschadiging heeft opgelopen.

De schouw is afkomstig uit de hof Vlengendaal, gelegen in de meest zuidelijke hoek van de gemeente Bocholtz.

Reeds in 1253 wordt er een Theodoricus de Flekendale genoemd¹ en in 1277 is er sprake van een Tilmannus de Flehendale², mogelijk dezelfde persoon.

De hof Vlengendaal blijkt een leengoed te zijn geweest, dat sorteerde onder de mankamer of zo men wil het „manhuijs“ van 's-Hertogenrade. In één van de weinige bewaard gebleven registers³ van deze instelling wordt een zekere jonker Emond van Hochkirchen genoemd, die in 1556 ten behoeve van de minderjarige kinderen uit zijn tweede huwelijk met Agnes von Buelich het leen Vlengendaal heeft verheven.

In het genoemde jaar werd Emond, die in Aken woonde, schepen van die stad maar overleed korte tijd daarna zonder dit ambt te hebben kunnen aanvaarden.

Hij was de zoon van Johan Emontsz tot de hof Schirtzel en Catharina van Imstenraedt, die op 7 augustus 1500 huwelijksvoorwaarden hadden gemaakt⁴. Kort na 1556 moet Vlengendaal aan de Van Imstenraeds zijn overgegaan, wat duidelijk blijkt uit de hiervoor beschreven laat-gothische schouw.

Het zou stellig te ver voeren om hier een sluitende rij van volgende eigenaren de revue te laten passeren. Hier kan alleen nog aangehaald worden, dat de hof naderhand gekomen is aan jonker Wijnandt van Imstenraedt, de zoon van jonker Gerhard en jonkvrouw Agnes Huyn van Amstenraedt-Geleen en kleinzoon van het echtpaar, dat herdacht wordt op de schouw.

Alvorens nu deze mededeling te besluiten wil ik niet nalaten baron De Loë speciaal te danken voor diens hulp.

J. Belonje

De schouw in kasteel Mheer (foto Paul Mellaart B.V.).

NOTEN:

1. S.P. Ernst, *Histoire de Limbourg*, VI, Liège 1847, blz. 248 en 249. Een verwijzing hiernaar door H. Mosmans, *De Heeren van Wittem*, Venlo 1923, blz. 28 en 123.
2. *Publications ...*, XXI, 1884, blz. 133 noot 2 en 134, waarbij opgemerkt moet worden, dat hier onder de akte het jaar 1257 vermeld wordt.
3. Rijksarchief in Limburg, Maastricht, L.v.O. 2205, fol. 26 v. De tekst luidt: „Anno XVc ses en vijftich den thienden daichs Januarij ist komen der Erentfeste Emont van Hoichkerchen ouermits den borchrinck in absentie des stathelders int bijwesen des erentfesten Balthazar vanden Hoeff Hilger van Dailhem ende Clais Konen leenmannen ende hait ontfangen den hoff Vleggendal gelegen in der banck Simpeluelt so vele der leenruerich ist aenden Manhuys Hertzogen Raidt Coninklijke Majesteits sijner gerechtigheit vuerbehalden ende iederman des sijnen. Dit ist in en zo behoeff syner nakinder geschiet. Gene stockleen vor den rechten bezailt V marck ende X marck vuer tstück golts ende XVI marck voerden wyen, resten de budele“.
4. *Zeitschrift des Aachener Geschichtsverein* 50 (1929), blz. 274-276.

Vlengendaal en de schouw van kasteel Mheer

Van het Leenhof van 's-Hertogenrade - ook genoemd de „man-kamer” - zijn in het Algemeen Rijksarchief te Brussel nog een paar registertjes uit het begin van de 16e eeuw bewaard. De Stichting „Fontes Rodenses” heeft er fotokopieën van laten vervaardigen, die bewaard worden in haar verzameling bij de Openbare Bibliotheek te Kerkrade. Deze archivalia brengen wat meer licht in de kwestie, wanneer de familie Van Imstenrade in het bezit kwam van Vlengendaal.

Van 1508 tot 1520 functioneerde als stadhouder van het 's-Hertogenrader leenhof Jan Prick van Gitzbach. Met voortvarendheid en grote inzet trachtte hij orde te scheppen in de verwarde administratie van het leenhof. Niettemin werd hij in 1520 van zijn functie ontheven. Hij stuurde echter aan de Rekenkamer te Brussel een kopie van de nauwkeurig bijgehouden verheffingen en overdrachten van leengoederen die ten overstaan van hem hadden plaats gevonden sinds 1508. Hij voegde er een lijst bij van de lenen in het Land van 's-Hertogenrade; daarin wordt onder Simplveld vermeld het leen „Vleggendall”, waarvan leenman was „Johan van Ymstenrait”¹. Deze lijst is tussen 1520 en 1524 - het jaar waarin zijn opvolger Emond van Ruischenberg pas met de uitoefening van zijn functie begon - geschreven.

De hof Vlengendaal was dus in die tijd al in het bezit van Johan van Imstenrade. In genoemd ontvangstregister over de jaren 1508-1520 komt echter geen belening van Vlengendaal voor; waarschijnlijk had Johan reeds vóór 1508 de hof verworven. Dat klopt met een eerdere lijst van leengoederen en hun bezitters die Jan Prick in het begin van zijn ambtsperiode had samengesteld aan de hand van een oud boekje en andere notities. Bij de „hoff Vlecken-dall” is ook dan „Johan van Ymsenraide” genoteerd als leenman².

Zoals mr. Belonje vermeldt, trouwde Johan in 1514 of kort daarna met Maria van Strijthagen, genaamd Judenkopf. Het echtpaar verhuisde omstreeks 1528 naar kasteel Mheer, toen Johan zijn gelijknamige vader als heer van die plaats opvolgde³. De door mr. Belonje beschreven schoorsteenmantel met de wapens van het echtpaar Van Imstenrade-Strijthagen zal in Vlengendaal geplaatst zijn tussen 1514 en 1528, toen de echtgenoten er vermoedelijk hebben gewoond.

De hof is in het bezit van de familie Van Imstenrade gebleven, totdat deze uitstierf en alle bezittingen overgingen op het geslacht De Loë.

De hof Vlengendaal te Bocholtz, 1978.

Blijft de vraag open, hoe Emond van Hochkirchen in 1556 met Vlengendaal kon worden beleend, zoals mr. Belonje uit een leenregister aantoonde. In een gedachtenwisseling hierover wees de heer A. Corten erop, dat iemand die meende aanspraak te kunnen maken op een leengoed en een proces voor het leenhof wilde aanspannen, zelf eerst dit leengoed moest verheffen; daarna kon hij bij het hof een zaak aanhangig maken tegen de leenman-bezitter. De vader van Emond van Hochkirchen was gehuwd geweest met Catharina van Imstenrade, een zus van bovengenoemde Johan⁴. Hun huwelijkscontract wordt bewaard in het huisarchief van kasteel Mheer; het dateert volgens H. Dohmen van 26 januari 1501⁵. Misschien ontleende de zoon Emond daaraan bepaalde rechten op de hof Vlengendaal, die hij bij het Leenhof van 's-Hertogenrade wilde geldend maken.

Dat het om een rechtsstrijd ging, kan blijken uit een oorkonde in het archief van kasteel Mheer, die in de inventaris wordt beschreven als „Accordt tusschen Johan van Imstenraedt inde Emond van Hochkerchen“. Helaas is het jaartal er niet bij vermeld⁶. Een nadere bestudering van die ongedateerde overeenkomst, alsmede van de akte met huwelijksvoorwaarden tussen Johan van Hochkirchen en Catharina van Imstenrade d.d. 26 januari 1501, en ook van het huwelijkscontact tussen Johan van Imstenrade en Maria Judenkopf van Strijthagen d.d. 12 april 1514 zou zeer gewenst zijn met het oog op de geschiedenis van

de hoeve Vlengendaal.

Wat het overbrengen van de schouw betreft: wederom de heer A. Corten maakte ons erop attent dat dit feit is vastgelegd in het vroegere bedrijfstijdschrift *Antraciet*⁷. Daar deelt de heer H. Dohmen mee, dat in het jaar 1918 baron de Loë van kasteel Mheer de schoorsteenmantel na bemiddeling van dr. W. Goossens heeft gekocht van de toenmalige eigenaar van Vlengendaal en heeft laten overbrengen naar kasteel Mheer, waar de schouw in de bibliotheek werd geplaatst.

L. Augustus

NOTEN:

1. Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer nr. 575 (Vlengendaal op fol. 12).
2. ARA, Brussel, Leenhof van Brabant, Aveux et denombrements nr. 5492 (Vlengendaal op fol. 3^v). De lijst is door Prick naar Brussel opgestuurd rond 1512. In een veel latere tijd werd ze daar foutief gedateerd op 1537.
3. C. Damen, *Imstenraadse Bijdragen III*, Genealogie der familie Van Imstenraedt, in: *Het Land van Herle 1960*, blz. 10.
4. C. Damen, a.w., blz. 10.
5. H.W.J. Dohmen, *De Geleenhof te Heerlen*, in: *De Maasgouw*, 79 (1960), kol. 18, noot 16.
6. H. D(ohmen), *Vlengendaal*, in: *Antraciet*, *Bedrijfstijdschrift van de N.V. Nederl. Steenkolenmijnen „Willem-Sophia” te Spekholzerheide* 6 (1962) nr. 2, blz. 28-30; de oorkonde is vermeld op blz. 29 tweede kolom.
7. H.D., a.w., blz. 29 eerste kolom.

Aan de wieg van het markizaat Hoensbroek

Sinds de oprichting van de heerlijkheid Hoensbroek op 26 oktober 1388, toen hertogin Johanna van Brabant Hoensbroek van Heerlen afscheidde en ridder Herman Hoen met het dorp „In ghene Broeke” beleende, zijn de feodale rechten uitgeoefend door een en dezelfde familie, die nog steeds in het bezit is van de oorspronkelijke schenkingsbrief. Een fascimile en de letterlijke tekst van deze oorkonde zijn afgedrukt in het standaardwerk over de geschiedenis van Hoensbroek¹, maar de tekst van de akte van verheffing van Hoensbroek tot markizaat in 1675 is in genoemd werk slechts in aanhef te vinden². Onze belangstelling voor de tekst van de akte van verheffing uit 1675 is vooral gewekt door de twee interessante artikelen die pater C. Damen in dit tijdschrift heeft gepubliceerd over de persoon en de activiteiten van Arnold Adriaan, de eerste markies van Hoensbroek³.

Als aanvulling op de gegevens van pater Damen volgt hier een globale weergave van de tekst van de akte van verheffing van 30 december 1675, zoals die wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel⁴.

In deze akte, die in het Frans is gesteld, wordt de naam van de regerende heer gespeld als Arnould Adrien, terwijl we voor Hoensbroek de spellingen Honsbrouck, Hoensbroeck en Hoensbrouck lezen.

In de aanhef staat de uitvoerige titulatuur van de Spaanse koning Karel II (1665-1700), waarin deze onder andere wordt vermeld als koning van Kastilië, León, Aragón, hertog van Brabant, Limburg, heerser in Azië en Afrika.

Daarna volgen in de considerans de overwegingen die tot de verheffing hebben geleid. We lezen dat het voor soevereine vorsten raadzaam en passend is diegenen te eren met titels en voorrechten, die dat door hun deugdzame daden en diensten waard zijn. Bovendien moet deze verlening van titels anderen opwekken het goede voorbeeld na te volgen. Daarom heeft de koning besloten Arnold Adriaan heer (baron) van Hoensbroek te benoemen tot markies. Gewezen wordt op de goede verstandhouding met Arnold Adriaan. Letterlijk staat er: ... „Mijnheer Arnold Adriaan Heer van Hoensbroek, Erfmaarschalk van ons Land en Hertogdom Gelder, voor de diensten van zijn Voorouders en van Hemzelf in verschillende ondernemingen in het bijzonder in de opdrachten die hem zijn gegeven van onze kant tegenover Keurvorsten en andere Vorsten van het Rijk, als ook tegenover de Generaals van het leger in de jaren 1673 en 1674”⁵. Bovendien wordt gezegd dat

deze verheffing geschiedt omdat Arnold Adriaan voor de belangen van de koning veel schade en verlies heeft geleden in de gebieden die hij bezit in het Land van Luik. De eervolle benoeming vindt plaats op advies van de leden van de Staatsraad voor de zaken van de Nederlanden en Bourgondië.

Het Land en de heerlijkheid Hoensbroek, gelegen in het Land van Valkenburg, hertogdom Limburg, wordt verheven tot de waardigheid van markizaat, daarin begrepen de aanhorigheden, rechtsbevoegdheden en inkomsten, en bovendien wat de regerende heer en zijn opvolgers eraan toevoegen. Genoemde heer en opvolgers mogen over het markizaat beschikken „volgens dezelfde regel en wijze als zulke en dergelijke Markiezen gewoon zijn dergelijke Markizaten en eretitels te bezitten en erover te beschikken”.

Als voorwaarde wordt gesteld dat de heer van Hoensbroek en zijn opvolgers markiezen en markiezinnen gehouden zullen zijn de eed van trouw af te leggen in handen van de koning en van zijn erfgenamen en opvolgers. Uitdrukkelijk wordt vastgelegd dat wat in de toekomst nog bij het genoemde markizaat zal worden ingelijfd, er later niet van gescheiden kan worden door de markies noch zijn opvolgers door opvolging, testament of andere overeenkomst, en dat deze verheffing niet zal mogen leiden tot schade van 's konings rechten, rechtsbevoegdheid en soevereiniteit.

Dat de heer van Hoensbroek en zijn mannelijke en vrouwelijke opvolgers voortaan moeten worden aangeduid met de titel markies, wordt plechtig medegedeeld aan de Luitenant-Gouverneur en Kapitein-Generaal van de Nederlanden en Bourgondië, aan de leden van de Staatsraad, aan de Thesaurier-Generaal en Commies van de Domeinen en Financiën, aan de Gouverneur van het Hertogdom Limburg, aan Voorzitter en leden van de Rekenkamer te Brussel en aan alle andere ambtenaren die dit betreft.

Genoemde heer van Hoensbroek en zijn opvolgers zullen van de verleende rechten ten eeuwigden dage gebruik kunnen maken. Verder wordt bepaald dat de akte van verheffing binnen een jaar na datum moet worden aangeboden aan de eerste Wapenheraut of plaatsvervanger in de Nederlanden conform artikel 15 van de ordonnatie, uitgevaardigd door wijlen aartshertog Albertus op 14 december 1616 met betrekking tot het voeren van wapens, titels en andere eretekens, op straffe van nietigheid. Bovendien moet genoemde Wapenheraut rekening houden met het reglement van 2 oktober 1637 met betrekking tot de registratie van patentbrieven.

Tevoren moet de akte worden aangeboden aan Don Juan Teran, ridder in de orde van Sint Jacob, secretaris van het Register van Gunstbewijzen⁶.

Gegeven te Madrid, Koninkrijk Kastilië, 30 december 1675, getekend Karel; lager stond: in naam van de koning getekend Bal-

tazar Molinet, terzijde stond: bekrachtigd op 3 januari 1676, Don Juan Teran y Monsara⁷.

Deze akte van verheffing is in origineel getoond in het leenhof van Brabant namens Arnold Adriaan en na betaling van de rechten geregistreerd in het Register van de leengoederen van Brabant in het Kwartier van Tirlemont folio 240 verso en volgende, omdat er geen apart register is van het Kwartier van Overmaas; Gedaan 12 augustus 1679.

G.M.A. Pepermans

NOTEN:

1. J.M. van de Venne, J.Th.H. de Win en P.A.H.M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek*, Hoensbroek 1667, blz. 20 en 804-805.
2. J.M. van de Venne e.a., a.w., blz. 102.
3. C. Damen, *Een poging tot vergroting van het markizaat Hoensbroek?*, in: *Het land van Herle*, 1974, blz. 101-109;
C. Damen, *Uit de diplomatieke loopbaan van Arnold Adriaan, eerste markies van Hoensbroek*, in: *Het land van Herle*, 1976, blz. 61-67 en 103-109; 1977, blz. 11-19 en 37-48; 1978, blz. 7-15.
4. A.R.A. Brussel, *Leenhof van Brabant nr. 105 fol. 240v-242*; er bevindt zich ook een exemplaar op kasteel Haag bij Geldern nr. 2831 privé-archief.
5. Een en ander moet in verband worden gebracht met de inval van troepen van de Franse koning Lodewijk XIV in de Nederlanden.
6. Het is merkwaardig dat in de oorspronkelijke tekst het Spaanse woord *mercedes* (gunstbewijzen) wordt gebruikt, terwijl de akte in het Frans is gesteld.
7. De woorden „bekrachtigd op 3 januari 1676” zijn in het origineel Spaans.

Berichten

IN MEMORIAM H.A. BEAUJEAN

Opnieuw moeten we in deze kolommen melding maken van het heengaan van iemand uit onze kring en wel van een man, die vanaf het begin in 1945 deel heeft uitgemaakt van de werkgroep „Het Land van Herle“: H.A. Beaujean, d'r meester vān Genhei.

Dat hij die naam met ere droeg weten wij allen uit ervaring. Wilde men iets weten over de geschiedenis van Heerlerheide, dan was hij onze vaste vraagbaak. Ook maakte hij zich sterk voor een evenwichtige benadering van Heerlens geschiedenis. Te vaak lag naar zijn mening de nadruk op het centrum en te weinig op de kernen rond het centrum.

Uit de indrukwekkende lijst van publikaties moge dit blijken. In „Het Land van Herle“ verschenen niet minder dan 15 artikelen van zijn hand, die alle betrekking hebben op dat gedeelte van Heerlen waar hij zo uitermate deskundig over wist te vertellen.

Hij had een brede kijk op de geschiedenis. In 1940 verscheen van zijn hand met medewerking van 2 andere auteurs „De geschiedenis van Limburg“, dat in 1949 herdrukt werd. Het meeste genoegen zal hij toch wel beleefd hebben aan zijn „Schetsen uit de geschiedenis van Heerlerheide“ dat in 1975 verscheen, met onder meer zeer boeiende hoofdstukken over de bokkerijders en over de zilverzandexploitatie.

De laatste jaren legde hij zich meer toe op de familiegeschiedenis, wat weer leidde tot publicaties, zodat ook anderen konden profiteren van het vele werk dat hij verricht had. Nog enkele dagen voor zijn overlijden was hij in de studiezaal van het archief omdat hij, zoals hij zei, nog enige uren vrij had. Op dat moment kon niemand weten hoe waar zijn woorden waren, want een week later waren al zijn vrije uren voorbij.

Heerlerheide — en dus ook Heerlen — verliest in hem een goed geschiedschrijver.

JOODSE TOPONIEMEN

In verband met het voornemen in 1980/1981 een repertorium te laten verschijnen met Joodse toponiemen in ons land verzoekt J. Becker, postbus 45, 5400 AA Uden, de lezers van dit blad, hem te attenderen op het voorkomen van dergelijke benamingen. Hij denkt daarbij aan benamingen als Jodenakker, Joedikshorn, Judde, Jeude, Jodenkerkhof, Joodse Land, maar ook aan namen als Heilig Land, Sion, Carmel en Jerusalem.

De heer Becker zal het ten eerste op prijs stellen, als hem gedetailleerde gegevens over Joodse toponiemen worden toegezonden met opgave van kadastrale ligging, bronvermelding en litteratuuropgave en zo mogelijk met een mededeling over de historische herkomst van de namen.

SCHENKINGEN AAN DE OUDHEIDKUNDIGE DIENST

De oudheidkundige dienst ontving: van H.H.M. Bruijkers, Brunssum: een tweetal werken, waarbij de publicatie van zijn hand „400 jaar parochie H. Gregorius te Brunssum“; van L. Haane, Heerlen: enkele jaargangen van „Gens Nostra“ en van „Brabants Heem“; van J.K. Gielen, Heerlen: een

groot aantal historische werken; van mevrouw Coops, Heerlen: een aantal administratieve tijdschriften; van M.A. van der Wijst, Heerlen: een tweetal juridische werken; van H. Senden, Simpelveld: een historisch werk; van J. Gouverne, Eindhoven: zijn werk „XIX corps Old Hickory, Hell on Wheels, Blue and Gray“; van C. van Dijk, Brunssum: een aantal werken onder meer op kerkelijk gebied; van L. Linden, Heerlen: een viertal historische werken; van J.J. Ros, Sint Odiliënberg: een mede door hem geschreven werk over de schutterij Prins Hendrik aldaar; van L. Schutjens, Schaesberg: „Angurias“, de beschrijving van een opgraving; van A.E.L. Jonkergouw, Sittard: zijn publicatie „Sittard in crisis- en oorlogstijd“; van W. Nolten, Heerlen: onder meer genealogieën van de families Nolten, Reulings en Rischmeyer; van J. Maas, Heerlen: onder meer een jaarverslag van de N.C.I.V.; van het bestuur van het De Wever-ziekenhuis, Heerlen: boek „75 jaar De Wever-ziekenhuis Heerlen“; van J.L. Dragstra, Hoensbroek: „50 jaar de Bazuin, een christelijke harmonie in Treebeek“; van het gemeente-archief van Nijmegen: catalogus archieftentoonstelling; van W. van Bergen, Geleen: een zevental bidprentjes; van H. Loontjens, Heerlen: ca. 250 bidprentjes; van de heer Leufkens, Heerlen: genealogie Boumans; van de heer Heugen, Heerlen: genealogie Heugen.

L.G.O.G. KRING HEERLEN

Op 23 oktober hield drs. J.T.J. Jamar —in verband met plotselinge ziekte van de aangekondigde spreker— een dia-voordracht over „De Romeinse villa“.

BIJEENKOMSTEN WERKGROEP HET LAND VAN HERLE

Op 8 oktober hield de heer mr. dr. J.P.D. van Banning een inleiding met als thema „Nederlands Limburg in de Belgische diplomatie (1839-1920)“.

Op 12 november werd na een korte inleiding door drs. J.T.J. Jamar de film „Het Archief“ vertoond, waarna een bezoek gebracht werd aan de tentoonstelling „Beschreven Verleden“ in het thermenmuseum.

Kroniek

1979

- 29 aug. Presentatie door Heerlens burgemeester van nieuwe stadsgids, een adres- en informatieboekje, getiteld „Wegwijzer voor Heerlen“.
- 1 sept. Installatie van J. Schreurs als pastoor van de parochie St. Franciscus van Assisië, Laanderstraat, Heerlen; tevens afscheid van zijn voorganger Th.C.M. Thöni.
- 6 sept. Officiële opening nieuwe hoofdkantoor van schoonmaakbedrijf Hago Nederland B.V. op het handels- en industrieterrein In de Cramer, Heerlen, door burgemeester J.A.M. Reijnen.
- 9 sept. Feestviering bij de koninklijke schutterij St. Sebastiaan te Heerlerheide-Heerlen ter gelegenheid van 50-jarig lidmaatschap van Willem Jansen, 25-jarig lidmaatschap van Johan Scheren en het 25-jarig bestaan van de drumband.
- 12 sept. Promotie van de uit Schaesberg afkomstige en in Raamsdonksveer wonende Jos G.M. Ramaekers tot doctor in de wiskunde en natuurwetenschappen aan de Rijksuniversiteit te Leiden op het proefschrift „The function of dynamic shear modulus and damping behaviour of skeletal material“.
- 13 sept. Benoeming van J.H.P. Hendrix, administrateur dienst gemeentewerken en -bedrijven Hoensbroek, tot gemeentesecretaris van Hoensbroek.
- 18 sept. Overlijden van de 69-jarige H.A. Beaujean uit Hoensbroek, oudleraar geschiedenis M.O., lid van de werkgroep van de Historische Kring „Het Land van Herle“ en groot kenner van de historie, speciaal van Heerlerheide.
- 20-29 sept. Viering 75-jarig bestaansfeest van het De Wever-ziekenhuis in Heerlen.
- 21 sept. Opening nieuwe kantoor van de Rabobank aan de Ganzeweide in Heerlen door wethouder H.L.M. Savelsbergh.
- 22 sept. Viering 50-jarig bestaansfeest R.K. Bond van Poolse Verenigingen in Nederland in het ontmoetingscentrum „D'r Brikke Oave“ te Brunssum.
- 26 sept. Officiële opening nieuwe kantorencomplex van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), Kloosterweg, Heerlen, door prinses Beatrix.
- 27 sept. Overhandiging eerste exemplaar van fotoboek „Oud Limburgs '79 Voerendaal“ aan gouverneur dr. J. Kremers.
- 28 sept. Uitreiking door wethouder J. Bus van zilveren erepenning der gemeente Hoensbroek aan J. Zevenbergen voor zijn vele verdiensten voor de woningwetbouw.
- 1 okt. Benoeming van mevrouw A. Kreutzkamp-Schotel uit Heerlen tot voorzitter van de Provinciale Raad voor de Volksgezondheid Limburg.
- 2 okt. Verwelkoming van de 100.000ste bezoeker - sinds de opening in november 1977 - aan het Thermenmuseum in Heerlen; het is het echtpaar Beyersbergen uit Voorburg.
- 3 okt. Informeel werkbezoek van prins Bernhard aan het Algemeen

- Burgerlijk Pensioenfonds (ABP) in Heerlen, waar zijn belangstelling vooral gericht is op de buitengewone pensioenen.
- 5 okt. Feestelijkheden rond de heringebruikname van de gezuiverde Caumerbeek en de gerestaureerde Oliemolen in Heerlen; ter gelegenheid hiervan een tentoonstelling in de Caumermolen en de uitgave van een boekje van de hand van ir. C.E.P.M. Raedts met tekeningen van Jac. Driessen.
- 7 okt. Feestviering bij gelegenheid van 50-jarig bestaan Sloveense zangvereniging „Zvon“ te Heerlerheide-Heerlen.
- 12 okt. Uitreiking erepenning van de gemeente Ubach over Worms aan gemeentesecretaris J.H. Vijgen bij gelegenheid van zijn 40-jarig dienstjubileum.
- 12 okt. Feestviering te Ubach over Worms in verband met 50-jarig bestaan R.K. Politiebond St. Michael, afdeling Mijnstreek; de oprichter van deze afdeling, J. Mink, ontvangt het gouden bondsinsigne.
- 14 okt. Afscheid van M.H.J. Kerckhoffs, pastoor St. Corneliusparochie, Heerlerheide-Heerlen; in zijn plaats wordt benoemd kapelaan P.J.M.C. Clerx van de St. Gerardusparochie te Heksenberg-Heerlen.
- 14 okt. Viering 50-jarig bestaansfeest parochie H. Theresia en H. Don Bosco in Lauradorp-Ubach over Worms.
- 20 okt. Opening tentoonstelling over archiefvorming en -verzorging onder de titel „Beschreven verleden“, samengesteld door de Limburgse Archiefdiensten, in het Thermenmuseum te Heerlen.
- 28 okt. Slotviering 400-jarig bestaansfeest parochie H. Gregorius de Grote te Brunssum; bij gelegenheid hiervan verschijnt een boekje van de hand van H.H.M. Bruijkers.
- 29 okt. Overlijden van de 63-jarige Sjef de Groot uit Voerendaal, bekend onder meer als verzetsstrijder in de Tweede Wereldoorlog.
- 31 okt. Afscheid wegens pensionering van W. Heymans, bedrijfsleider, na 52 dienstjaren bij het Limburgs Dagblad te Heerlen.
- 31 okt. Overdracht commando Brigade Koninklijke Marechaussee Heerlen door adjudant C. van Bodegom (funtioneel leeftijdsontslag) aan adjudant J. Groener.

Register op de inhoud van de jaargang 1979

aflevering 1, januari/maart

Heerlens centrum 50 geleden (door J.C. Kats)	1
Een moord in Hoensbroek in 1737 (door M.A. van der Wijst)	7
Berichten	
- schenkingen aan de Oudheidkundige Dienst	21
- L.G.O.G. kring Heerlen	21
- rectificatie	21
- bijeenkomsten werkgroep Het Land van Herle	21
- promoties	22
- oude nummers van „Het Land van Herle“ gevraagd en aangeboden	22
Kroniek	23

aflevering 2, april/juni

Egidius Strael en het personaat van Heerlen (door † L.E.M.A. van Hommerich)	25
De Heihoven onder Heerlen en de Heihof onder Nieuwenhagen (door H.A. Beaujean)	32
Berichten	
- Jos Crott en Jo Hoen: „Bocholtz, oôds durrep va vrugger en noe en Boocheser luuj van doe“	44
- H.A. Beaujean: „Stamboom familie Voncken voor Heerlerheide en Hoensbroek“	45
- bijeenkomsten werkgroep Het Land van Herle	45
- L.G.O.G., kring Heerlen	46
- tentoonstelling „Kinderen van toen“	46
Kroniek	47

aflevering 3, juli/september

Ir. Jan Koster, een Heerlense industrie-pionier en politicus (door C.E.P.M. Raedts)	49
Sint Bernardinuscollege in vroeger jaren (door J.C. Kats)	65
Berichten	
- schenkingen aan de Oudheidkundige Dienst	69
- bijeenkomsten werkgroep Het Land van Herle	69
- L.G.O.G. kring Heerlen	69
- promotie	69
- archieftentoonstelling	70
Kroniek	71

aflevering 4, oktober/december

Openbare verlichting in Heerlen (door J.T.J. Jamar)	73
De betekenis van Friedrich Honigmann voor de ontdekking van de peelvelden (door C.E.P.M. Raedts)	84
Nader nieuws over de Heerlenaar Martin Klingen (door † C. Damen)	88
De herkomst van en de wapenschilden op de schouw van kasteel Mheer (door J. Belonje)	90
Vlengendaal en de schouw van kasteel Mheer (door L. Augustus)	95
Aan de wieg van het markizaat Hoensbroek (door G.M.A. Pepermans)	98
Berichten	
- In memoriam H.A. Beaujean	101
- Joodse toponiemen	101
- schenkingen aan de Oudheidkundige Dienst	101
- L.G.O.G. kring Heerlen	102
- bijeenkomst werkgroep Het Land van Herle	102
Kroniek	103